

5.9. [10.00.00] ФИЛОЛОГИЯ

5.9. [10.00.00] ФИЛОЛОГИЯ

5.9. [10.00.00] PHILOLOGY

5.9.2. [10.01.03] АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ЧАҲОН

(АДАБИЁТИ ФОРС-ТОЧИК)

5.9.2. [10.01.03] ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА

(ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)

5.9.2. [10.01.03] LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD

(PERSIAN- TAJIK LITERATURE)

ТДУ 889.1 (540)

DOI:10.51844-2077-4990-2023-1-177-184

**“ПАНЧАКЯНА” – ТАРҶУМАИ
ФОРСИИ “ПАНЧАТАНТРА” ВА НАҚШИ
ОН ДАР АДАБИЁТИ ФОРСӢ-ТОЧИКӢ**

*Гаффорова Замира Абдуллоевна, доктори
илмҳои филология, профессор, мудири шуъбаи
пазӯҳиши тамаддуни шарқи Институти
улуми ҷомеашиносии МДТ “ДДХ ба номи
акад. Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**“ПАНЧАКЯНА” – ПЕРСИДСКИЙ
ПЕРЕВОД “ПАНЧАТАНТРЫ” И ЕГО
ЗНАЧЕНИЕ В ПЕРСИДСКО-
ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**

*Гафорова Замира Абдуллоевна, доктор
филологических наук, профессор, заведующая
отделом цивилизации стран Востока
Института гуманитарных наук ГОУ “ХГУ
им. акад. Б. Гафурова (Таджикистан,
Худжанд)*

**“PANCHAKYANA” – PERSIAN
TRANSLATION OF “PANCHATANTRA”
AND ITS ROLE ON PERSIAN-TAJIK
LITERATURE**

*Gaforova Zamira Abdulloevna, Doctor of
philological sciences, Professor, Head of Oriental
Civilization Research Center of the Institute of
Social Sciences, SEI “Khujand State University
named after academician B. Gafurov (Tajikistan,
Khujand), E-mail: zamira_g6767@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: Ҳиндустон, “Панчатантра”, “Панчакяна”, Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ, тарҷумаи форсӣ, тамсил

Дар мақола яке аз тарҷумаҳои форсии “Панчатантра” мавсум ба “Панчакяна”, ки ба қалами яке аз адибони маъруфи дарбори Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар (1556-1605) – Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ (қарни XVII) тааллуқ дорад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. “Панчакяна” аз дигар тарҷумаҳои форсии “Калила ва Димна” бо он афзалият дорад, ки тарҷумаи он аз асли китоби «Панчатантра», аз забони санскрит ба форсӣ сурат гирифтааст. Мутолеаи ин асар гаронмоя ҳақиқати ин амрро шарҳу тафсир мебахшад, ки «Панчатантра» сарчашмаи зуҳури ҳикматҳои ахлоқӣ ва маънавӣ буда, асос ва аркони ахлоқи ҳаמידаро ба вуҷуд овардааст. Дар саросари ҳикоеҳои ҷаззобу рангини «Панчатантра» муҳимтарин равишҳои ахлоқи башиарӣ ва расидан ба саодати ҷовидонӣ талқин шудааст, ки файзбардорӣ аз онҳо инсониятро ба роҳи дурусту рост ҳидоят мекунад.

Ключевые слова: Литература Индии, “Панчатантра”, “Панчакяна”, Мустафа Халикдад Ҳошимии Аббаси, перевод с санскрита на персидский, рассказ

Рассматривается персидский перевод «Панчатантры» под названием «Панчакяна», принадлежащий перу Мустафаы Халикдада Хошимии Аббаси (XVII в.), который творил при дворе Джалалуддина Мухаммада Акбара. Упоминается, что данный перевод был осуществлен поручением Акбара. “Панчакяна” отличается тем, что его перевод на фарси осуществлен с санскритского варианта «Панчатантры». Так как “Панчатантра” была написана для воспитания царевичей и обучения их дипломатии, она подчинена морально-этическому аспекту. В статье подвергнуты анализу несколько рассказов “Панчакяны”, которые пронизаны идеями дружбы, справедливости, сплочения и единства. Автор подчеркивает, что “Панчакяна”, как и другие персидские переводы “Панчатантры”, заслуживает отдельного глубокого изучения.

Key words: Literature of India, “Panchatantra”, “Panchakyana”, Mustafa Khalikdad Hoshimi bbasi, ranslation from Sanskrit into Persian, fable

The article deals with the one of the Persian translations of "Panchatantra" seasoned with "Panchakyaana" written by one of the famous writers of the court of Jalaluddin Muhammad Akbar (1556-1605) - Mustafa Khaliqdod Hashimi Abbasi (XVII century). "Panchakyaana" has priority over other Persian translations of "Kalila and Dimna". It was translated from the original book "Panchatantra" from Sanskrit into Persian. Reading this precious work explains the truth of this commandment, that "Panchatantra" is the source of moral and spiritual wisdom and has created the basis and pillars of moral ethics. The article analyzes several stories of "Panchakyaan", which are permeated with the ideas of friendship, justice, solidarity and unity. The author emphasizes that "Panchakyaana", like other Persian translations of "Panchatantra" guides the humanity to the right way.

Яке аз шоҳасарҳои адабиёти ҷаҳонӣ – «Панчатантра», ки ёдгор аз адабиёти ғанӣ ва куҳансоли санскритизабони Ҳинди қадим буда, муҳаққиқон онро маншаи аслии қисса ва афсонаҳо дар дунё доништаанд, ҳамчун таҷассумгари ахлоқи ҳасанайи инсонӣ дар шумори муҳимтарин китобҳои фарҳанги ахлоқии инсонӣ шинохта шудааст, ки дар он тамоми аркону одоб ва фазилатҳои олии ахлоқӣ, равишҳои матлуби тарбияи маънавий бо шеваҳои ба худ хос ва истифодаи тамсилу ривоят шарҳу тафсир шудаанд.

Саросари ҳикоятҳои, ки дар «Панчатантра» барои тақвияти андешаҳои ахлоқӣ оварда шудаанд, ба тарбияи маънавии инсон нигаронида шуда, зарари шарр ва манфиати хайро дар ҳаёти ҷомеа собит мекунад ва зуд ба дили хонанда роҳ меёбанд.

Арзиши муҳими ахлоқии «Панчатантра» омил бар он шудааст, ки ин асар аз замонҳои қадим ба гунаҳои мухталиф нақл шуда, дар миёни ақвоми гуногун ба ҷуз аз ҳиндувон ҳамчун намунаи насри ахлоқӣ шуҳрати беандоза касб намояд. Ғайр аз таҳририҳои анҷомёфтаи «Панчатантра» дар сарзамини Ҳинд ин шоҳасар дар кишварҳои хориҷ аз он низ борҳо тарҷума шуда, дар ташаккули насри ахлоқии кишварҳои дигар нақши муассир гузоштааст. Бо интиқол ва тарҷумаи «Панчатантра» аз санскрит ба паҳлавӣ, аз паҳлавӣ ба арабӣ, аз арабӣ ба суриёний ва беш аз 200 дафъа ба зиёда аз 60 забони дунё ин шоҳасар тавонист, ки на танҳо ба рӯҳияи ахлоқӣ ва ташаккули маънавияти халқҳои олам таъсиргузор бошад, балки дар раванди инкишофи жанри тамсили тарбиявӣ ахлоқӣ дар адабиёти ҷаҳон асари матлуб гузошта, ба нодиртарин падидаи адабиёти ҷаҳонӣ мубаддал гардад.

Ин маҷмӯаи дилангезгарини ҳикоятҳои ҳиндӣ, ки бо насри омехта ба назм ба қалам омадааст, ба таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ тавассути тарҷума ворид гардида, бо номи «Калила ва Димна» маъруф шудааст. Азбаски нусхаҳои аслии паҳлавӣ «Калила ва Димна» то имрӯз боқӣ намондаанд, таҳрир, танзим ва тарҷумаи он ба забони форсӣ аз рӯи тарҷумаи Ибни Мукаффаъ сурат гирифтааст. Донишманди эронӣ Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб тарҷумаҳои форсии «Калила ва Димна»-ро, ки аз таҳрири Ибни Мукаффаъ ба забони форсӣ падида омадаанд, мисли «Шаккаристон», «Калила ва Димна»-и Қоней, «Ҷовидони хирад», «Рой ва бараҳман», «Гулшаноро», «Нигори дониш», «Мафраҳ-ул-қулуб», «Анвори Сухайлӣ», «Ахлоқи асосӣ», «Достонҳои Бедпой», «Калила ва Димна»-и Баҳромшоҳӣ ва ғ.-ро баррасӣ намуда, таъкид бар он намудааст, ки ҳар яке аз ин асарҳо дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ маъруфияти тамом касб карда, заминаҳоеро дар эҷоди осори мустақили манзум ва мансур дар асоси матни худӣ он ба вучуд овардаанд, ки он то ба рӯзгори мо идомат пайдо кардааст [1, с.122-245].

Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем, яке аз тарҷумаҳои форсии «Панчатантра» мавсум ба «Панҷакяна» (соли таълиф 1611/12-1612/13)-ро мавриди баррасӣ қарор диҳем ва ҷойгоҳи онро дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ тақрир намоем. «Панҷакяна» ба қалами яке аз адибони маъруфи дарбори Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар (1556-1605) – Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ (қарни XVII) тааллуқ дорад. Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ аз аҳолии Лоҳур буда, қаблан низ бо фармони подшоҳ тарҷумаи чанд китобро аз санскрит ба форсӣ анҷом дода буд.

Вақте ки Акбар дар китобхонаи худ нусхаи хаттии санскрити «Панчатантра»-ро пайдо намуд, ӯ Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосиро маъмур кард, ки нусхаи дар китобхонаи салтанатӣ маҳфузбударо лафз ба лафз аз санскрит ба форсии равон, ба забоне, ки мавриди истифодаи умумӣ хонандагон бошад, баргардон кунад. Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ ин маъниро чунин ба қалам овардааст: «Чун ҳамон нусхаи ҳиндавӣ ҳангоми арзи китобхонаи олӣ ба назари кимйасари ҳазрати Халифуллоҳ (Акбарподшоҳ – З.Ғ.) даромад ... чунон қарор ёфт, ки чун ин китоб (Панчатантра – З.Ғ.) чандин қарат аз забоне ба забоне рафта аз баёне ба баёне дигар омада ва албатта тағйир ва табдил дар он роҳ ёфта ва камӣ ва зиёдатӣ пазируфта...

хукм шуд, ки ҳарчи хушку тар дар он китоб бошад, ба ҳамон тартиб рақам намояд, то кадрӣ тафовути аслии суҳан ва тартиби он ва зиёдатӣ нуқсон зоҳир гардад»[2, с.5].

Аз ин рӯ, афзалияти “Панҷакяна” аз дигар тарҷумаҳои форсии “Калила ва Димна” дар он аст, ки тарҷумаи он на аз рӯи таҳрири Ибни Муқоффаъ, балки аз асли китоби «Панҷатантра», аз забони санскрит ба форсӣ сурат гирифт. Чунонки худи муаллиф дар муқаддимаи асар таъкид бар он намудааст, қабл аз ӯ низ чанд нафар «Панҷатантра»-ро тарҷума карданд, ба монанди Барзӯя ба забони паҳлавӣ, Ибни Муқоффаъ ба забони арабӣ, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Насруллоҳ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва Абулфазл ба забони форсӣ ва ғ. Аммо ҳеч яке аз тарҷумаҳои форсии «Панҷатантра», ки дар он замон арзи вучуд доштаанд, мавриди писанди Чалолуддин Муҳаммади Акбарподшоҳ воқеъ нагардиданд, чун дар онҳо ё тартиби дostonҳои матн санскрит иваз шуда буд ва ё муаллифон ба матн тасарруф карда буданд ва дар натиҷа сурати аслии он тағйир ёфта буд ва ё луғоту истилоҳоти забони арабӣ дар онҳо ниҳоят зиёд мавриди истеъмол қарор гирифта буд ва ғ.

Нусхаи хаттии “Панҷакяна”, ки то имрӯз боқӣ монда, дар Музеи миллии Деҳлӣ ниғаждорӣ мешавад, номи котиб надорад. Нусхаи мазкур соли 1973 аз ҷониби донишмандони ҳиндустонӣ – Тара Чанд ва Саййид Амирҳасани Обидӣ таҳия ва нашр шуд [5].

«Панҷакяна» аз муқаддима ва панҷ қисмат иборат аст:

1. Фасли нахуст «Митра бхеда» (“Бадал сохтани дӯстӣ ба душманӣ ва ё ҷудои дӯстон”) унвон дорад ва шарҳи сиёсати «Тафарруқа бияндоз ва ҳукумат кун»-ро фаро мегирад. Шахсиятҳои аслии ин фасл ду шағол бо номҳои Карнатака ва Даманака ҳастанд, ки яке аз онҳо бо бадкинию суҳанчинӣ дӯстии миёни Пингалака ном шер ва гове бо номи Самҷивақаро ба душманӣ бадал мекунад. Ин фасл муҳимтарин ва пурҳаҷмтарин фасли китоб аст. Аҳаммияти ин қисмати асар ба ҳаддест, ки дар тарҷумаҳои бозмонда аз таҳрири паҳлавӣ (тарҷумаҳои сурёни ва арабӣ) аз боби тасмийи кулл ба ҷузъ китоби «Панҷатантра»-ро ба номи ду шағоли мазкур дар ин фасл «Калила ва Димна» номидаанд.

2. Фасли дувум «Митра лабҳа» («Ба даст овардани дӯстон» ва ё «Ҷамъ овардани дӯстон») унвон дорад. Дар ин боб бар ин нуқта таъкид шудааст, ки инсон бояд дар интиҳоби ёру дӯст ба иштибоҳ роҳ надиҳад. Шахсиятҳои аслии ин фасл Локпушт, Кабӯтар, Калоғ, Оху ва Муш ҳастанд.

3. Қисмати сеум «Каколуқия» («Ҳикояти Зоғон ва Бумон») номгузорӣ шуда, мақсуд аз он баёни зиёнхоест, ки дар натиҷаи дӯстӣ бо душманони зотӣ дар пай дорад. Дар ин қисмат одоби сулҳу ҷанг ва амсоли он мазкур аст. Қаҳрамонҳои аслии ин фасл Бум ва Зоғ ҳастанд;

4. Фасли чаҳорум «Лабдҳа пранаша» («Аз даст додани ёфтаҳо») унвон дорад ва мақсуд аз он баёни ин маънист, ки чӣ гуна инсон метавонад аз нодонии хеш он чиро ба каф овардааст, аз даст бидиҳад, яъне, баёни зиёнкорӣ ва аз даст додани он чӣ мақсуд будааст. Шахсиятҳои аслии ин фасл Бӯзина ва Тимсоҳ ҳастанд.

5. Фасли панҷум мавсум ба «Апарикшита картака» («Кори носанҷида») буда, мақсуд аз он баёни зиёнхоест, ки дар натиҷаи бетаваҷҷуҳӣ ба суҳанони дигарон ба бор меояд, яъне, амали бетааммул ва зиёнзадагии он. Шахсиятҳои аслии ин фасл Бараҳман ва Росу ҳастанд.

Зимнан аз баҳсу баррасии мавзӯӣ ва ҷанбаҳои ахлоқии таҳлили ҳикояти асар бармеояд, ки муаллиф ба воситаи тавассути нақли ин ҳикояҳо дар навбати аввал меҳодад хирадмандӣ, хоксорӣ, дӯстӣ, ҳилм ва дигар ҳислатҳои неки инсониро тарғиб мекард намуда, ба ва таъкид бар ин восита он менамуд, ки нахуст арқони ахлоқии ҳокимонро, ки сабаби бояд ҳар як ҳоким агар пойдорӣ мамлақати худро ӯ хоҳад буд, баён намояд. Хулосаи ақидаҳои ахлоқии муаллифи асар дар нисбати бақои давлатдорӣ ва низоми ҳукамо он аст, ки бояд ба ин ҳар як давлатманд ба ҳислатҳои неку писандидаи инсонӣ пайравӣ кунад. Дар заминаи шарҳу тафсири хулосаи навштаҳо боло! Муаллиф ба воситаи ин ҳикояҳо ҳислатҳои неки инсониро тарғиб мекард ва таъкид бар он менамуд, ки бояд ҳар як ҳоким агар пойдорӣ мамлақати худро хоҳад, бояд ба ин ҳислатҳои неку писандидаи инсонӣ пайравӣ кунад...Илова натиҷаи умумӣ ва пайваст тағйир. Мавриди баррасӣ қарор додани чанд ҳикояте аз “Панҷакяна” – ро ин ҷо лозим медонем ин ҷо матлабҳо бештар равшан мегарданд. Масалан, дар дostonи «Шер ва Гов», ки ҳикояти аслии китоб аст, дар бораи дӯстии Шер ва Гов нақл мешавад. Шағоле, ки ғамозию суҳанчинӣ ва тамаъ аз одоти ӯ буд, ба дӯстии онҳо, ки рӯз ба рӯз мустаҳкам мешуд, ҳасад бурда, бо фитнаву дасисаангезӣ ба душманӣ мубаддал сохт. Ӯ Шерро ба Гов бадгумон мекунад. Дар натиҷа Гов кушта мешавад.

Шер пас аз куштани Гов ангушти надомат мегазад. Модари Шер пас аз сарзаниши фарзанд ба далели шитобкорияш ба ӯ насихат мекунад, ки барои бегуноҳ рехта шудани хуни Гов интиқомашро ситонад. Шер маҳкамае ташкил медиҳад ва бад-ин тартиб Даманака бо вучуди чарбзабониҳояш бо шаҳодати ду шоҳид: паланг ва дарандаи дигаре, ки бо Даманака маҳбус буд, маҳкуму ҳалок мешавад. Дар ибтидои ин дoston тавсия бар он шудааст, ки кори худро бар уҳдаи дигарон вогузоштан ғалат аст, зеро ҳеч кас ба андозаи ҳудаш барои умури марбут ба ӯ дилаш намесӯзад. Ҳамчунин, ин дoston паём аз он мерасонад, ки гоҳе инсонҳои қудратманд низ аз умури сода ба ҳарос меафтанд, вале паёми аслии дoston ин аст, ки наздик шудан ба афроди қудратманд мӯчиби маркази тавачҷуҳ қарор гирифтани ва боиси таҳриқи бухлу ҳасади бадхоҳон мешавад, ки ба фитнаангезӣ ва барҳам задани робитаи афрод анҷом меёбад ва гоҳ нобудии фардро дар пай дорад. Дар ин ҳикоя низ бадхоҳон ба Гов, ки ба Шер робитаи наздик пайдо намуд, ҳасад бурда, муносибати Шерро ба ӯ дигаргун менамоянд, ки дар натиҷа дӯстии онҳо ба душманӣ анҷом меёбад.

Паёми ин ҳикоя оқибати нофарҷоми афроди суханчин, оқибати нодонию ҷаҳолат, сазои нохушоянди тухмати нораво ва бадном кардани бегуноҳон, фирефта шудан дар ҳилаву дасисаи маккорон аст. Ҳасодату макр ва тарсу қазоват баёнғари мавқеияти дарборҳои асри нависанда ва даҳолати атрофиёни шоҳ дар умури давлатдорӣ ва пушаймони бехосили шоҳ аз ҳукмҳои шитобкоронае мебошад, ки ба таъсир аз дарбориён гирифтааст.

Дар ин дoston хашму ғазаби саркаш ва пас аз содир кардани амале пушаймонӣ хӯрдан интиқод шуда, парҳез аз муошират бо шахси қудратманд тавсия шудааст, зеро дӯстӣ бо ҷунин ашхос хатарро аз пай дорад, ки агар тавассути бухлу ҳасади атрофиён ба душманӣ хатм шавад, ба инсон осеб хоҳад расид.

Нависанда тавсия медиҳад, ки ҳокимони замон ҳатто дар авҷи саҳтгириҳо нисбати раият набояд раҳму шафқат ва лутфу марҳамати хешро набояд дареғдоранд ва зулму тааддиро нисбати зердастони хеш раво бинанд, зеро ҷунон ки гуфтаанд: “некист, ки нек аст, дигарҳо ҳама ҳеч”. Мо бояд танҳо ба шумидаҳо иқтифо накунем ва аз рӯи хашм тасмим наگیرем. Зеро хашм сабаби сар задани ҳар гуна нокомиҳову мушқилот, аз ҷумла сухани дурушту муоширати бад ва тамаъ кардан дар моли мардум мешавад, ки ин хислатҳо сабаби рехтани обрӯи инсон мегарданд: “Се чиз: дурушт гуфтани сиёсат кардан ва тамаъ дар моли мардум намудан аз хашм мутаваллид мешавад” [2, с.48].

Дар ин ҳикоя зарару нокомии рафтори шитобкорона ва бетааммулӣ дар баровардани қарор, гунаҳкореро бе далел ҷазо додан, тавачҷуҳ надоштан ба оқибати амал таъкид шудааст, ки пушаймони бехосилеро дар пай оварад, аммо пушаймон шудан аз қазовати шитобкорона суд надорад. Барҷастатарин мазмуне, ки дар ин ҳикоят матраҳ шудааст, талқини ҳилму сабри шоҳон дар муқобили макру ҳилаи дарбориён аст, ки дар сурати таҳаммул намудани фармонравоён дар қазовати ҷазодиҳӣ ҳилаҳо ноком мемонанд. Яъне, бар муқобили макру найранге, ки шоҳро ба куштор таҳрик мекунад, сабру хештандорӣ ва ҳилми шоҳ ситоиш шудааст. Подшоҳ бояд одамони суханчину ғараздор ва фасодкорро аз ихотаи худ дур намояд, дар акси ҳол мартабаи шахсиятҳои арзандаву шоиста дар натиҷаи тухмату бадгӯии суханчинону пастфитратон ҳалалдор шуда, ниҳоят аз кори давлат барканор мешаванд.

Дар ин дoston вақте, ки Даманака аз бухлу ҳасад бо тухмату бадгӯӣ дар дӯстии Шер ва Гов раҳна ба вучуд меоварад ва онҳоро аз дӯст ба душман мубаддал мегардонад, Каратака бо таассуф ба ӯ ҷунин мурочиат мекунад ва ин андешаро талқин мекунад, ки бухлу ҳасад метавонад ба дӯстии самимонаи инсонҳо ҳалал ворид намояд. Аз назари дигар, инсоне, ки бадасл бошад, ҳаргиз наметавонад лоиқу сазовори дӯстӣ бошад.

Дар ин дoston, ҳамчунин, таъкид бар он рафта, ки инсони оқил, ки гӯши шунаво ва дили огоҳ дошта бошад, ҳаргиз ду бор дар як дом дучор наояд. Хиёнат низ ҳеч гоҳ бе посух наметавонад. Инсон бояд ҳамеша дар хотир дошта бошад, ки некӣ ҳамеша ғолиб меояд ва ҳеч гоҳ бидуни аҷр нест ва хиёнат табоҳкорӣ низ ҳаргиз бепосух наметавонад ва мавриди мучозот қарор мегирад. Афтодани чоҳкан ногузир аст, яъне, чоҳе, ки барои дигаре қанда бошӣ, рӯзе домангири худат хоҳад шуд. Бахши дигари андешаҳои ахлоқӣ дар ин асар марбут ба он аст, ки ҳокимон нисбати раият раҳму шафқат ва лутфу марҳамати хешро набояд дареғдоранд ва зулму тааддиро нисбати зердастони хеш раво бинанд, зеро ҷунон ки гуфтаанд: “некист, ки нек аст, дигарҳо ҳама ҳеч”. Муаллиф дар навбати аввал зарурати аз аҳли хирад будани подшоҳро ба ҳукми аввалин рукни ахлоқии вай зикр мекунад ва мардуми ораста ба бузургиwu начобатро талқин ва баҳрагирӣ аз ононро тарғиб менамояд. Ба назар мерасад, ки андешаи Фирдавсӣ, ки хирадро “афсари шахриёрон” ва “гавҳари тоҷдорон” мешуморад, албатта ба ин афкори марбут

ба Ҳинди куҳан иртиботӣ маънавӣ доранд. Ҳикояи «Се моҳӣ, ки дар обгире буданд» низ аҳаммияти ахлоқию тарбиявӣ дорад. Дар ин ҳикоя рӯзе ду сайёд аз назди обгире мегузаранд, ки он ҷо се моҳии бузургтар аз ҳама моҳиён зиндагӣ мекарданд. Ва одати яке аз онҳо ин буд, ки илоҷи воқеа пеш аз вукӯи он мекард ва дигаре чун ҳодиса пеш меомад, ба тадбири он мепардохт ва севумин ба ғафлат мегузаронид ва аслан ҷораи кор намеандешид. Рӯзе чанд моҳигире бар канори он гузар карда, бо ҳам гуфтанд, ки дар ин об моҳиёни хуб хоҳанд буд ва тасмим гирифтанд, ки моҳихоро ба дом гиранд. Моҳиён сухани онҳоро шуниданд.

Моҳии аввал, ки дурандеш буду илоҷи кор ҳам дар аввали ҳол мекард, бо худ гуфт, ки ин моҳигирон фардо ё рӯзи дигар албатта ба шикори мо хоҳанд омад. Лоиқ он аст, ки ман ин ду ёри худро ҳамроҳ гирифта, дар оби дигар ҷой гирем. Пас, он ду ёрро аз ин ҳодиса хабардор намуда гуфт: Биёед, дигар ҷойро барои сукунати худ ихтиёр кунем.

Моҳии дувум, ки дар вақти пеш омадани ҳодиса шурӯъ дар тадбири кор мекард, гуфт, ки ин ватани қадими мост, ҷаро бояд гузошт? Ва чун зарурат пеш омад, ҳамон дам илоҷи он хоҳем намуд. Моҳии севум, ки коҳил буд, гуфт: Мучарради ҳарфу ҳикоят, ки аз касе бишнавам, ҷӣ лоиқ аст, ки аз ҷой равем ва ватанеро, ки ҷои зоду буми мост, бигзорем?

Алқисса, моҳии дурандеш ба таъҷили тамом роҳ ба оби дигар бурд ва худро ба рӯдхона расонд. Дар ин миён сайёдон расиданд ва обгирро бастанд ва ин ҳар ду моҳиро бо дигар моҳиён ба дом оварда бароварданд. Моҳии дигар, ки зираку ҷолок буд ва тадбири кор дар вақти кор мекард, ба макр худро ба мурдан зад. Моҳигирон ба гумони ин, ки моҳӣ мурдааст, онро мурда ва ҳаром хиёл карда, аз дом ба ҷониби канори об андохтанд ва бо ин тадбир моҳӣ аз он ҳодисаи ҷоннок начот ёфт. Моҳӣ худро дар ҷӯй афканд ва ҷон ба саломат бурд. Моҳии севум, ки ғофил буду ҳайрону саргардон ва аз нодонию ҷохилӣ дар дом метапиду чапу рост мерафт, гирифтोर шуд [2, с.105-108].

Дар ин ҳикоя таъкид бар он шудааст, ки беҳтарин роҳи муқобала бо душвориҳои зиндагӣ саъю талош, ғанимат донишгари умр, аз даст надодани фурсат ва ба кор бурдани ҳушу тадбир ва ақлу заковат аст. Аммо бетадбирию камхиради ва хоса, аз даст додани фурсат бузургтарин омилҳои шикаст ва ноқомии инсон доништа шудааст.

Дар ҳикояи мазкур одамон ба шакли тамсилӣ ба се гурӯҳ тақсим шудаанд. Гурӯҳи аввалро нафароне ташкил медиҳанд, ки ба қадри ҳар як лаҳзаи зиндагӣ мерасанд ва дар беҳтарин фурсат иқдом ба кор мебаранд. Дувум ашхосе мебошанд, ки аз ҳушу хирад баҳра мегиранд. Ин ду гурӯҳ афроди муваффақ ва саодатманданд. Аммо гурӯҳи севум, ки на қадри вақтро медонанд ва на аз ҳушу заковат баҳравар ҳастанд, ҳамчун одамони ноқом муаррифӣ шудаанд, ки саранҷом қорашон ба шикаст хатм мешавад.

Дар ин достон шахсони нодоне, ки бидуни таҳқиқ аз сабаби ноқомии худ бо як бор шикаст хӯрдан даст аз талошу кӯшиш бармедоранд, мавриди танқид қарор гирифтаанд. Чунончи, дар ҳикоя таъкид шудааст, ки «Ҳар кӣ қуввати худро бо зӯри ғаними носанҷида аз булҳавасӣ рӯ ба рӯ шавад, монанди парвона худро бар оташ зуд зоеъ карда бошад» [2, с.107].

Муаллиф дар асари муқарраран таъкид мекнад, ки яке аз фазилатҳои инсонҳои оқил дурандеш будани онҳост.

Ҳосили андешаҳои ахлоқӣ дар ин ҳикоят он аст, ки инсонӣ доно ҳаргиз ба саросемагӣ роҳ намедиҳад ва барои гузоштани қадами хеш андеша мекунад, чун нахуст бояд ҷой ва қадами аввали хешро бишносад, ки ин ҷо ҳам ғояи дурандешӣ ва оқибатбинӣ талқин мешавад.

Ҳикояи «Маймун ва мех» низ дар тамасхури тамасхури интиқоди ҷаҳлу нодонӣ ва боз ҳам талқинӣ хирадварзӣ ба қалам омадааст. Ин ҳикоя дар бораи маймуне нақл мекунад, ки бар болои ҷӯбе, ки онро арра мекарданд ва мехе, ки дар ҷои арра қардан кӯфта буданд, нишаста, дар натиҷаи ҷунбонидани он мех ва баркашидани он ба ҳалокат мерасад [2, с.16]. Дар нашрҳои китоби «Калила ва Димна» ин ҳикоят ба масале ҷамъбаст мешавад, ки он сурати зайлро дорад: «Кори бӯзина набувад начҷорӣ».

Бо нақли ҳикояи «Маймун ва мех» ин андеша талқин мешавад, ки бояд инсонҳо дурандеш бошанд ва аз оқибати анҷоми кор мулоҳиза намоянд. Бино ба қавли муаллифи асар: «Марди доно то аввал ҷои қадами дувумро устувор накунад, қадами аввалро аз ҷо барнадорад ва то манзили дигарро надида бошад, манзили аввалро нагзорад» [2, с.7-28].

Ҳамчунин, ҳамеша дар назар дошта бошад, ки аз уҳдаи он коре, ки ба он даст мезананд, баромада метавонад ё не?

Шоёни зикр аст, ки нақҳиши ҷаҳлу нодонӣ дар аксари ҳикоятҳои «Панҷакяна» ба назар мерасад. Аз ҷумла, Даманака Каратақаро борҳо мазаммат бар он мекунад, ки ба инояти Шер нисбат ба Гов ҳасад бурда, байни онон тухми кинаю адоват афкандааст. Ба ин нисбат ӯ чанд

сухани пандомӯзро мисол оварда, чахлу нодониро бад-ин тарз накӯхиш кардааст: «Ҷоҳилон душмани доноён меварзанд ва бедавлтон душмани давлатмандон ва ваболандӯзон душмани некӯкирдорон ва зани бадкора душмани аврати некниҳод мекунанд» [2, с.136]; «Дар дарёи муҳит ва дар қаъри замин ва дар оташ ва дар мағок афтодан беҳтар, ки бо нодон ҳамхона ва ҳамсухбат будан» [2, с.136]. Маҷмӯи ин андешаҳо бо он натиҷагирӣ мешавад, ки инсон бояд талош бар он намояд, ки ҳамеша дар суҳбати аҳли хирад ва дониш бошад ва аз мардуми нодон канорагирӣ намояд. Нуктаи дигари қобили тавачҷуҳ он аст, ки инсон дар суҳбати неку бад ду чиз – ҳам ҳунар ва ҳам айб меомӯзад ва омӯхтани ин айб ба хоҳири он аст, ки чун онро бишносад, ба хато роҳ надиҳад. Ва ё дар ҳикояи «Рамаи Ҳадёл ва Шағол» низ чун ҳикояи қаблӣ оқибати нофарҷоми нодонию чаҳолат тасвир шудааст. Дар ин ҳикоя назари муртозе ба рамаи ҳадёл меафтад, ки ду ҳадёл бо якдигар дар ҷанг буданд ва ҳар бор ақиб рафта, калла бар ҳам мезаданд ва хуне аз каллаи барҳамзадаи онҳо бар замин мерехт ва шағоле ҳангоми ақиб рафтани онҳо он хунро мелесид. Муртоз ба худ меандешид, ки ин шағол бисе нодону аблаҳ аст, ки дар чунин ҷои хатарнок қасди лесидани хун мекунад ва агар аҳёнан дар миёни ду каллаи инҳо дарояд, ҳалок мешавад. Иттифоқан як дафъа ҳамчунон шуд ва шағол ҳалок гашт. Муртоз таассуф кард ва гуфт: Ҳайф, ки аз ҷанг кардани ин ду ҳадёл бечора шағол ҳалок шуд [2, с.42].

Дар ин ҳикоя талқин мешавад, ки инсон набояд амале содир кунад, ки аз он хатаре ҳуди ўро таҳдид кунад. Оқибати афроде, ки чунин равияро пеш мегиранд, нестию нобудист. Аз ин лиҳоз, нависанда ин ҷо ҳам нодонӣ, тавачҷуҳ надостан ба оқибати амал, ноқомии рафтори шитобкорона ва бетааммулӣ дар корхоро мазаммат мекунад, мисоли он бӯзина, ки аз сабаби нодонӣ думи худро буридааст. Баробари ин, дурандешӣ низ талқин мешавад ва нависанда меҳодад ишорат намояд, ки бояд инсонҳо чунин амал ва рафтор кунанд, ки дар қорашон хатаре ба зиндагонии онон набошад. Ва ё бечо суҳан гуфтан, ки баёнгари нодонист, низ мавриди танқид гирифта шудааст.

Дар ҳикояи «Шер ва Харгӯш» [2, с.55-61] ғуруру худбинӣ ва худпарастӣ дар мисли шери мағрур танқид мешавад ва инсон барои дурӣ ҷустан аз ин амалҳои разилаи инсонӣ даъват мешавад. Ин ҳикоя дар бораи шери қавиҳайкали аз бодаи ғурур сармастест, ки ваҳшиёни он ҷангалро мезаду мекушт. Рӯзе чанде аз ваҳшиёни он ҷангал, монанди Оҳу, Хук, Говмеш, Нилагов ва Харгӯш назди Шер омада, аз ў хоҳиш менамоянд, ки аз қуштани ҷондорони бегуноҳ даст кашад. Шер розӣ мешавад ба шарте ки ҳар рӯз як ҷондорро барои ў бирасонанд. Ваҳшиён сухани Шерро қабул мекунанд ва ҳар рӯз аз ҳар навъе як ҷондор, ки ё пир шуда буд, ё аз ин олам сер омада, ё мусибатзадае туъмаи Шер мешуд, то рӯзе навбати Харгӯш расид. Ҳама харгӯшон якеро фармуданд, ки имрӯз ту худро туъмаи шер кун. Харгӯш ба ҷониби Шер рафт ва ба ў гуфт: Дар ғоре як шери дигаре зиндагӣ мекунад ва ў гуфт, ки он шере, ки соҳиби худ ҳаёл кардаед, дузд аст. Шумо ўро назди ман биёред, то ин ки аз миёни мо ҳар қадам ба қуввати бозӯ голиб ояд, сазовори соҳиби ва подшоҳӣ ў бошад.

Харгӯш бо хила он Шерро ба назди ҷох бурд. Вақте ки он Шер ба ҷох нигарист ва дар оби ҷох акси худро дид, аз бедонишӣ онро шери дигар ҳаёл карда, аз хашм ҷунон наъра бар вай зад, ки аз ҷох садои муҳибтар аз наъраи ў баромад. Шер хашмгин шуда, бар акси худ ҳамла овард ва худро аз беақлӣ дар ҷох андохт, ки ин амалаш ўро монанди парвонае, ки бар шамъ занад ва сӯхта гардад, ба ҳалокат расонид.

Дар ин ҳикоя ҳиллаи Харгӯш дар муқобили қудрати ҷисмонии Шер нишон дода шудааст.

Достон аз он паём медиҳад, ки тадбир ва андешаи хирадмандона метавонад посухгӯи қудратмандтаре дар баробари зӯри бозӯ ва қудрати зоҳирӣ бошад. Қоре, ки ба зӯри бозӯи қавӣ муяссар нашавад, ба раҳнамунии ақли комил метавонад мушкилро осон гардонад ва бо ҳилаву тадбир метавон душмани қудратмандро сарнигун кард. Пас, ба назари муаллиф дар ҳама қори ҷаҳон ақл ёвари инсон аст, қоре ки инсон тавассути ақлу хиради хеш ба анҷом мерасонад, харгиз зӯру бозӯи ҷисмонии вай қодир ба анҷоми он нест.

Қабл аз овардани ин ҳикоя таъкид бар он мешавад, ки «ҳар кӣ дониши баркамол дорад, агарчи ба зоҳир қувват надорад, қавист ва ҳар кӣ бедониш аст, ҳарчанд пурзӯр бошад, заиф аст» [2, с.55].

Дар умум, нависандаи асар бар ин назар аст, ки инсонҳо бояд ҳамеша талош бар он дошта бошанд, ки эътимод ва бовари халқро ба даст оваранд ва танҳо хираду дониш аст, ки ёвари инсон барои сазовор шудан ба муҳаббати халқ мегардад. Дар акси ҳол ин ба инсон зарар меоварад ва боис бар он мешавад, ки инсон мавриди накӯхиши халқ ва нафрати мардум қарор бигирад.

Дар ҳикояти «Буф ва Зоғ» низ чун ҳикояти «Шер ва Харгӯш» таъкид бар он шудааст, ки бо ҳилаву тадбир метавон душмани қудратмандро ғолиб шуд. Паёми достони «Буф ва Зоғ» дар он аст, ки бо ҳилаву тадбир метавон душмани қудратмандро сарнигун кард. Ҳамчунин, дар достони «Буф ва Зоғ» ҳикояти эътимоди беҳирадона ва кӯтаҳфикрии афрод дар муқобили фиребкорон танқид шудааст. Дар ҳикояти «Зоғ ва Мор» низ муаллиф ҳақиқати тадбир ё ба кор бурдани ҳилларо барои аз миён бардошани душмани золим хеле хуб таҳлил намуудааст. Чун тавассути тадбир ва андешаи пирузӣ бар душман Зоғ ҳам ба мақсади худ мерасад ва аз душмани хеш ҳалосӣ меёбад. Дар ин ҳикоя чуфти зоғе бар дарахте ошӯна доштанд ва Море, ки дар сӯрохи шохи он дарахт буд, бачаҳои Зоғро то он даме, ки онҳо ба паридан оғоз менамуданд, меҳурд. Зоғи бечора аз он мусибат доим дар кулфат буд. Ниҳоят ӯ ба қароре меояд, ки ба тадбиромӯзӣ ва раҳнамунии дӯстони худ он Мори пурзаҳро ба ҳалокат расонад.

Вақте ки ҳолати худро ба Шағол, ки аз дӯстонаш буд, накл мекунад, Шағол ба ӯ тавсия медиҳад, ки занҷири тилоиро аз хонаи давлатманде рабуда, дар сӯрохи Мор гузорад, то ин ки сабаби куштани Мор тавонад гашт. Зоғ парвоз намуд ва ногоҳ назараш бар манзили афтод, ки дар он ҳавзе бағоят бузург аст ва ҳараме чанд аз соҳиби он манзил дар он ғусл мекунад ва зеварҳои дасту гулӯи онҳо бар канори он ҳавз ниҳодаанд. Зоғ занҷири тилоиро аз он миён бардошта, парвоз кард. Муҳофизони маҳал аз он хабардор шуда, чӯбҳо дар даст барандохта, ба ҳар чониб, ки ӯ рӯй мениҳод, мерафтанд. Ва Зоғ бар он дарахт, ки ошӯнаи ӯ ва сӯрохи Мор буд, фуруд омад ва занҷири тилоро бар дари сӯрохи Мор ниҳод ва худ бар дарахти дигаре нишаста, оқибати корро интизор шуд. Он ҷамоат болои он дарахт баромада, занҷири тилоиро диданд ва он морро чандон чӯб заданд, ки Мор ба ҳалокат расид. Мардум занҷирро гирифта баргаштанд ва он Зоғ бо чуфти худ ба хоштири чамъ бар он дарахт, ки ватани қадими онҳо буд, осуда умр гузаронид [2, с.50-51]. Дар ин ҳикоя тавсия бар он шуда, ки бояд тадбири дафъӣ душманон ба тариқи андешаи шавад, ки хатаре ҳуди ӯро таҳдид накунад. Хулосаи ниҳой аз ин ҳикоят он аст, ки тадбирандешӣ барои раҳой аз душман амри муҳим аст ва он ҷоеро мегирад, ки гоҳо зӯру бозӯ гирифта наметавонад. Дар нигоҳи ҳақимон қаноат варзидан ба маънои розӣ шудан ба андозаи ниёз ва сарф кардан ба ҳадду ҳудудест, ки ба зиёдаталабӣ роҳ дода нашавад ва аз ҷумлаи фазилатҳои хонда мешавад, ки аз рӯи хирадмандӣ ва тавонгарӣ зухур мекунад, зеро аҳли қаноат будан сабаби тавонгар шудани одамӣ мебошад. Ин маъниро дар «Панҷакяна» дар андарзе ба гунаи зайл меҳонем: Ва «роҳатманд он, ки олуида ба ҳеч тамаъ нест» [2, с.81].

Нависанда дар асар борҳо қаноатро бо шеваҳои мухталиф шарҳу тафсир бахшидааст, ки аз ҷумла, ҳислатҳои сарфачӯӣ, ҳирсу тамаъ надоштан, зидди исрофкорӣ баромадан, боиси хушнудӣ ва розӣ шудани шахс ба чизи кам ва ниғаҳ доштани нафс аз зиёдаҳои, ки эътидолу миёнаравиро ба бор меоварад, муҳимтарин аркони он ба шумор меравад.

Аз нигоҳи муаллифи «Панҷакяна» қаноат варзидан ба андаки молу нон ва эҳсонӣ хайрандешӣ яке аз фазилатҳои марди доно баршумурда мешавад. Агар ба инсонӣ доно аз моли умумӣ нисфе боқӣ бимонад ва бо он ӯ қаноат варзида, баробари ин нисфи дигарашро барои дигарон тақсим намуда, бо ними дигар зиндагии худро пеш барад, муваффақ хоҳад буд, зеро барои мардуми доно баробари сифатҳои дигари ҳасанаи инсонӣ қаноатварзӣ ва хайрандешӣ низ нисбат дода мешавад: «Чое, ки тамоми мол аз даст мерафта бошад, марди доно агар донад, ки ба додани нима аз он дигар мемонад, нисфи ӯ бидиҳад ва ба ними дигар корҳои худ бисозад, ваҷҳи рафтани тамоми молро ба ҳеч ваҷҳ амал наметавон овард» [2, с.270].

Дар «Панҷакяна» аз ҷумла таъкид мешавад, ки инсонҳои хирадманд фурсатҳои зиндагонии хешро бо зикри Худованд ва мутолеаи китоб ба сар мебаранд. Ин ҷо маълум мешавад, ки ҳанӯз аз даврони қадим дар андешаи инсоният мутолеаи китоб ва донишандӯзӣ аз ҷумлаи муҳимтарин роҳи дарёфти саодати абадӣ шинохта шудааст.

Дигар аз фазилатҳои инсонҳои оқилро нависанда дар он мебинад, ки афроди доно варо ситоиш кунанд. Яъне, мавриди эҳтироми доноёнӣ дигар қарор гирифтани инсонӣ оқил аз ҳислатҳои шоистаи вай ба шумор меравад. Ба таври кулӣ, барои доноён муҳим будани ғизои ҳалол ва ҳатто дар ҳоли марг даст кашидан аз ҳаром, гузаштан аз баҳри он чизе, ки аз миён рафтааст, таъкид шуда, ҳислатҳои, чун шикастанафсӣ, андешаварзӣ, дурандешӣ, ростшиорӣ ба таври зайл талқин шудааст: «...оқил он аст, ки мардуми доно ситоиши ӯ намоянд» [2, с.81].

Дар баробари таблиғи намудани илму дониш дар асар масъалаи таъя ба зоҳири улум кардан интиқод шудааст мавриди танқид қарор дода шудааст. Таъкид бар он мешавад, ки ҳар нафаре, ки дар омӯختани илм ба ҳифз кардан иктифо кунад ва ба моҳияти он сарфаҳм наравад, оқибат дар маҳфиле дар ҳузури чамъи фузало мавриди тамасхур қарор хоҳад гирифт- зеро чунин ашхос асосан зоҳирпараст ва зоҳирбинанд. Ин гуна амал ҳаргиз ба инсон обрӯ оварда наметавонад ва

окибат боиси шармзадагӣ ва сарафкандагии вай мегардад. Чунончи: «Доной бе некӯкорӣ, яъне илми беамал ба ҳеч қор намеояд, монанди дами саге, ки на баданаш тавонад пӯшид ва на дафъи кайку сагмагас аз вай тавонад қард» [2,с.221];«Марди доно аз барои роҳати худ илоҷи душманро ҳам аз душмани худ мекунонад, чунончи хори дар по шикастаро ҳам ба хор илоҷ кунанд» [2, с.268]. Аз нигоҳи муаллиф зиндагонӣ бо мардуми нодон барои мардуми доно мушкилӣ ба бор меоварад. Аз ин рӯ, доноён кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки бо мардуми ҳамтабори хеш бошанд, то ин ки рӯзгор ба коми онҳо бошад. Дар идомаи баррасиҳо муаллиф сифатҳои дигари мардуми доноро бармешумарад ва ҳар яке аз онҳоро шарҳу тафсир менамояд. Дар назари нависанда бояд инсонӣ оқилу доно аз суҳбати ҳафт навъи афрод парҳез намояд, ки онҳо дар «Панҷакяна» чунин муқаррар шудаанд: «Тарки хидмат ва суҳбати ҳафт қас бояд қард: роҷае, ки саросар меҳрубонӣ бошад ва бараҳмане, ки аз хонаи ҳама қас таом бихӯрад, зане, ки дар фармони шавҳар набувад ва мулозими мададгоре, ки рой ва хиради ӯ дуруст набошад ва хидматгоре, ки мизочдони соҳиб набувад, арқони давлат, ки ғофилу беҳабар бошанд ва кофарнеъмате, ки қадри эҳсон надонад» [2, с.143]. Ҳамин тариқ, китоби «Панҷатантра» ва тарҷумаву таҳририҳои форсии он, аз ҷумла, «Панҷакяна» ҳамчун таҷассумгари ахлоқи ҳасанайи инсонӣ дар шумори муҳимтарин китобҳои фарҳанги ахлоқии инсонӣ шинохта шудаанд, ки дар онҳо тамоми арқону одоб ва фазилатҳои олиии ахлоқӣ, равишҳои матлуби тарбияи маънавӣ бо шеваҳои ба худ хос ва истифодаи тамсилу ривоят шарҳу тафсир шудаанд, ки бегумон, китоби «Панҷатантра»-ро ба унвони як сарчашмаи бузурги ахлоқи башарият муаррифӣ мекунанд. Муаллиф дар саросари «Панҷакяна» хислатҳои неку ҳамидаи инсониро таблиғ намуда, ақлу хирадро ҳамчун воситаи асосии ба даст овардани саодати ҷовидон, нерӯи аслии расидан ба мақсад ва тавфиқу пирӯзиҳо ҳамду сано мекунад ва ба дониш гаравидану ба некӣ кӯшидани инсониятро ҳамчун мӯяи некуномиву сарбаландии инсон ташвиқ менамояд. Мутолиаи асар ва ҳикоеҳои ҷаззобу рангини он равшан менамояд, ки бо ҳар роҳу шева талқин шудани муҳимтарин фазилатҳои наҷиби инсонӣ дар асар маҳдуд барои як халқият ва мардум набуда, арзишҳои ахлоқии умумибашарию ташвиқ намудаанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Маҳҷуб, Муҳаммадҷаъфар. Дар бораи «Калила ва Димна». Таърихча, тарҷумаҳо ва ду боби тарҷуманашуда аз «Калила ва Димна»/Муҳаммадҷаъфар Маҳҷуб. – Теҳрон, 1336. – 336 с.
2. Панҷакяна / Тарҷумаи Мустафо Холиқдод Ҳошимии Аббосӣ. Ба кӯшиши доктор Тара Чанд ва Саййид Амирҳасани Обидӣ. – Алигарх: Донишгоҳи исломии Алигарх, 1973. – 356 с.
3. Панҷатантра: Тарҷумаи Инду Шекҳар аз санскрит ба форсӣ. –: Теҳрон, Интишороти Донишгоҳи Теҳрон, 1961. – 233 с.
4. Ризоии Боғбедӣ, Ҳасан. «Панҷатантра» дар адабиёти санскрит ва адабиёти форсӣ // Қанди порсӣ. – 1997. – №12. – С. 191-213.
5. Чанд, Тара. Муқаддима. – Панҷакяна / Тарҷумаи Мустафо Холиқдоди Аббосӣ. Ба кӯшиши доктор Тара Чанд. – Алигарх: Донишгоҳи исломии Алигарх, 1973. – Саҳ. нӯҳ – чихилу шаш.
6. Шекҳар, Инду. Панҷатантра. Муқаддима. – Панҷатантра: Тарҷума аз санскрит ба форсӣ. – Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи Теҳрон, 1385. – С. 1-25.

REFERENCES:

1. Makhub, Mukhammadqa'far. About "Kalila va Dimna": history, translation and two translated volumes from "Kalila va Dimna". - Tegeran, 1336. - 336 p.
2. Panchakyana / Translation by Mustafu Holikdod Hoshimi Abbosi. Printed by Dr. Tara Chand. - Aligarh: Islamic University of Aligarh, 1973. - 356 p.
3. Panchatantra: Indu Translation by Shekhar from Sanskrit to Farsi. - Tegeran: Tegeran Publication University, 1961. - 233 p.
4. Rizoi Bogbedi, Hasan. "Panchatantra" in Sanskrit literature and Farsi literature // Kandi porsii. - 1997. - No. 12. - P. 191-213.
5. Chand, Tara. Introduction. – Panchakyana / Translation by Mustafu Kholiqdod Abbosi. Attempted by Dr. Tara Chand. - Aligarh: Islamic University of Aligarh, 1973. – P. 9-46.
6. Shekhar, Indu. Panchatantra. Introduction. – Panchatantra: Translation from Sanskrit to Farsi. - Tegeran: Tegeran Publication University, 1385. - P.1-25.